

DĖL [ASMENINIŲ] ĮVARDŽIŲ FORMŲ (*mūs*)-uje IR (*mūs*)-yje KILMĖS

Kalbėti apie šių formų kilmę gal ir nereikėtų, jei iš tikrųjų ji būtų visiškai aiški. Nors P. Aruma¹ ir yra iškėles gana įdomių minčių dėl šių formų kilmės, tačiau jos tėra tik spėjimai (ypač dėl *mūsyje*), nors ir gana teisingi². Antra vertus, jeigu kai kurie tyrinėtojai būtų atidžiau įsiklausę P. Arumos žodžių dėl minėtų formų kilmės, tikriausiai nebūtų priėję prie keistokų išvadų³. Be to, visų iki šiol paskelbtų darbų apie formas (*mūs*)-uje ir (*mūs*)-yje trūkumas yra tas, kad tos formos tyrinėjamos izoliuotai, nesusiejant jų su kitomis, visų pirma, su adesyvo ir sangražinio įvardžio atitinkamomis formomis.

Vienas iš svarbiausių rekonstrukcijos uždavinių yra formų vietos nustatymas sistemoje ir radimas relevantinės morfologinės opozicijos, kurioje ji dalyvauja⁴. Antras svarbus dalykas – pakitimų motyvavimas, nes kalbos pakitimai yra motyvuoti⁵. Kitaip tariant, būtina iškelti pakitimų sąlygas⁶ arba priežastis⁷.

Turint visa tai galvoje ir remiantis Prūsijos lietuvių rašto paminklų medžiaga (tam tikru būdu koreguojama kitų tarmių ir raštų duomenimis), šiame straipsnyje bandoma aiškinti minėtų formų kilmę.

Sakykime, kad linksnio diferencinis p ožymis yra jo galūnės morfema⁸. Asmeni- nių I ir II asmens įvardžių posistemio inesyvas priešpastatomas visiems kitiems paradigmos linksniams ir svarbiausia – adesyvui. Prūsų Lietuvos raštų (resp. kitų tar-

¹ Žr. P. Arumaa, Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomina, Tartu, 1933, 175–176 (toliau – Untersuchungen...).

² Žr. žemiau.

³ Žr. Baltistica, I(2), Vilnius, 1966, 136.

⁴ Е. Курилович, О методах внутренней реконструкции, – Новое в лингвистике, IV, Москва, 1965, 411.

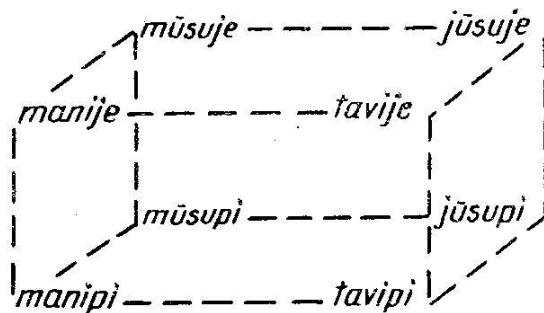
⁵ Э. Косериу, Синхрония, диахрония и история, – Новое в лингвистике, III, Москва, 1963, 278.

⁶ Э. Косериу, Op. cit., 268.

⁷ В. А. Звегинцев, Теоретическая и прикладная лингвистика, Москва, 1963, 152.

⁸ Žr. Т. П. Ломтев, К вопросу о причинно-следственных отношениях в развитии структуры языка, – Язык и человек, 1970, 168.

mių ir raštų) medžiaga leidžia rekonstruoti tokį seniausią tos tarmės asmeninių įvardžių inesyvo ir adesyvo modelį:

Priešakinė sienelė rodo vienaskaitos inesyvo ir adesyvo opoziciją, o užpakalinė – „daugiskaitos“ opoziciją, kuri, susiformavus postpoziciniams lokatyvams, turėjo būti konstantinė. Pats darybos modelis, kaip matome, buvo gana simetriškas.

Inesyvo forma su *-uje* turima Bretkūno „Postilėje“, pvz.: *Er nedege musu Schirdis musuie* BP I 404⁹, ... *tegiwen iufuie* BP I 310, ... *dwafe Diewo iufuie giwen* BP II 370, ... *kunas iufu Baßnicze esti Dwafios iufuie giwenanczios* BP II 370, *Bet Dwafe mana Tiewo ira kuri iufuie ira* BP II 93. Ją greta adesyvo *mūsump* ir *mūsip* vartoja ir Vaišnoras: *Diewas sawa dowanas musuie apkarunawoy...* MT 93₁₇, plg.: *musui* WP¹⁰, *mūsū* (≲ *mūsujė*) Armoniškės¹¹.

Adesyvas su *-upi* žinomas iš Vilento raštų, pvz.: *Tewas musu wiffu, kuris esti...* ir *jufupi wiffūfu* VInE 116₁₇, plg.: *buvo atėji mūsūp* Dieveniškės¹², *Giwenk mūsump*¹³ *Dwaffe schwenta* Mž 383₁₀, *žodis ... giwen mūsump* MT 14₄^a, *Mūsūk sako dėkui* Gervėčiai ir kt.

Ir inesyvo, ir adesyvo pagrindu greičiausiai eina neparadigminis „lokatyvas“ **mūsu*, **jūsu* (plg.: s. sl. *nasō*, *vasō*¹⁴), prie kurių prilipo postpozicijos **-én* ir **-pi*. Panašiai dėl *musujė* pirmojo dėmens yra manęs ir P. Aruma¹⁵. Tiesa, jis teigė, kad *-je* yra vėliau pridėta prie senojo lokatyvo (... es handelt sich hier um eine nachträgliche Anfügung...)¹⁶. Laikydamiės tokios nuomonės, turėtume pripažinti formas su *-su* buvus paradigminėmis, o kartu ir vėlesnį inesyvo susidarymą asmeninių įvardžių posistemyje.

⁹ Šaltinių sutrumpinimai vartojami tokie, kaip „Lietuvių kalbos žodyne“.

¹⁰ Žr. P. Arumaa, *Untersuchungen...*, 176 (2 išnaša).

¹¹ Žr. Z. Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius, 1966, 240.

¹² Žr. J. Lipskienė ir A. Vidugiris, *Dieveniškųjų tarmė*, – *Lietuvių kalbos gramatinė sandara*, Vilnius, 1967, 200.

¹³ Dėl *-m-* atsiradimo žr. žemiau.

¹⁴ P. Нахтигал, *Славянские языки*, Москва, 1963, 94.

¹⁵ Žr. P. Arumaa, *Untersuchungen...*, 176.

¹⁶ Ten pat.

Šiuo atveju negalima nesutikti su V. Mažiulio¹⁷ nuomone, kad „...nepostpozicinės „lokatyvinės“ formos... virto paradigminėmis (pasidarė lokatyvinėmis), matyt, tik tada, kai jos ėmė prisilipdyti postpoziciją, t. y. ėmė virsti postpozicinėmis“. Todėl formą (*mūs*)-uje reikėtų laikyti tokia pat sena, kaip ir (*mūs*)-upi. Ji neprieštarauja inesyvų (ir adesyvų) darybos sistemai, bet yra viena iš sistemos realizacijos galimybių¹⁸.

Asmeninių įvardžių lokatyvų sistemos narvelyje greta adesyvo (*mūs*)-upi radosi *mūsumpi* [vėliau *mūsip(i)* ir *mūsimp(i)*]. Variantas *mūsumpi* (su -m-) galėjo atsirasti jau susiformavus gimininių įvardžių ir vardažodžių daugiskaitos adesyvams su -empi, plg.: *tūšemp* DP 67₁₇, *kitūfiāmp* *šėnūfiāmp* *Daktarūfiāmp* DP 369₃₄₋₃₅ ir kt. Taigi atsirado prieštaravimas tarp linksnų priešpastatymo elemento paskirties tapatybės ir jo diferencinių požymių (plg. *mūsipi* ir *tuosempi*). Todėl sistema vertė kiek galima labiau suvienodinti diferencinius adesyvo požymius, įsivedant į *mūsipi* -m-, plg. *žmonėsump* su -m- iš gretiminės formos *žmonėsemp*¹⁹.

Aptariamos tarmės raštuose greta adesyvo *mūsu(m)p(i)* aptinkamas ir *mūsi(m)p(i)*, plg.: ... *giwen mufump* MT 14^a ir *mufip* MT XXI₅, 85^a. Bretkūno „Postilėje“ greta inesyvo *mūsuje* jau vartojamas „adesyvas“ *mūsip(i)*. P. Aruma²⁰ (*mūs*)-ip(i) atsiradimą aiškina vienaskaitos formų *tavip*, *savip* įtaka. Šis jo aiškinimas, nors kaip spėjimas ir teisingas, reikalauja gilesnio pagrindimo. Aiškinant formų (*mūs*)-ip(i) kilmę, būtina atsižvelgti į sangražinio įvardžio inesyvo ir adesyvo funkcijas. Kaip žinoma, sangražinis įvardis rodo asmenį, atstovaujantį žodžių junginyje ar sakinyje veiksmo atlikėjui. Taigi sangražinis įvardis tam tikru atžvilgiu yra susijęs su asmeniniais įvardžiais²¹. Kitaip sakant, tam tikrais atvejais sangražinio įvardžio formos, būdamos indiferentiškos asmens kategorijai, gali būti asmeninių įvardžių „pakaitalai“²². Be to, sangražinis įvardis, turėdamas papildomą „daugiskaitos“ distribuciją, ir buvo ta grandis, jungusi asmeninių įvardžių vienaskaitos ir „daugiskaitos“ formas, plg.: *Tu raffi pawargēs effi, ale... Šžirdi fawije turri* MšK 454 ir *jus griešņā Šžirdi fawije turrit* MšK 23; *fawip laikai* BP I 29 ir *mes fawipi dumofim* BP II 240; *Turėkigi jē pats fawipi* Bt 279 ir *Argu ne padaret skijriaus fawipi* Bt393 ir kt.

Vadinas, radosi galimybė realizuoti naujoms asmeninių įvardžių „daugiskai-

¹⁷ Žr. V. Mažiulis, Baltų ir kitų indo europiečių kalbų santykiai, Vilnius, 1970, 221.

¹⁸ Plg. šiuo atžvilgiu *u* kamieno daiktavardžių vie. ines. ir ades. darybą (*žmōguie* DP 315₂₂ ir *žmōgup* DP 315₃₀), žr. J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, Vilnius, 1968, 158.

¹⁹ Žr. J. Kazlauskas, Op. cit., 165; kitaip mano P. Aruma, žr. Untersuchungen..., 160; dėl *mūsip* ≧ *mūsump* dar žr. P. Arumaa, Untersuchungen..., 178.

²⁰ Žr. P. Arumaa, Untersuchungen..., 177.

²¹ Žr. К. Е. Майтинская, Местоимения в языках разных систем, Москва, 1969, 266.

²² Apie asmeninius I ir II asmens įvardžius, vartojamus senuosiuose raštuose sangražinio įvardžio reikšme, kalbėsime kitą kartą.

tos“ inesyvo ir adesyvo formoms (*mūs*)-yje ir (*mūs*)-ipi²³. Tačiau (*mūs*)-yj e realizacija aptariamoms tarmėms²⁴ raštuose įvyko vėliau.

Bretkūno „Postilėje“ greta (*mūs*)-ipi dar tebėra (*mūs*)-uje. Apskritai, aptariamoms tarmėms raštuose forma (*mūs*)-yje pasirodo gana vėlai²⁵. Bene pirmą kartą ji užfiksuota 1730 m. Hako žodyne (p. 277). Vėliau ji vartojama šiose gramatikose: *mufije, jufije* RG 58, OsG 46, 47, MG 67 ir kt. Raštuose, rodos, pirmą kartą ji pavartota 1761 m. (Naudingas Wellykū Suffikalbėjimas..., Karaláuczuje, 1761, 64₁₇). Formai (*mūs*)-yje atsirasti, matyt, bus sutrukdžiusi inesyvo ir adesyvo neutralizacija.

Senųjų raštų medžiaga rodo, kad inesyvo ir adesyvo formų sinkretizmas yra įvykęs anksčiau gimininių įvardžių ir vardažodžių daugiskaitos sistemoje²⁶. Tai rodo ir aptariamoms tarmėms, raštai, plg.: *Aβ jūse, o tu manipi ... butu ...* Bt 191 ir kt. Toks daugiskaitos inesyvo ir adesyvo sinkretizmas vardažodžių ir gimininių įvardžių sistemoje suardė ir negimininių įvardžių posistemio inesyvo ir adesyvo priešpastatymą. Tai aiškiai rodo ir Bretkūno „Postilės“ medžiaga, plg.: *Er nedege Schirdis mufu mufuie* BP I 404 ir *Er nedege schirdis mufu mufip* BP II 19. Vėlesniuose raštuose pastebimas dar didesnis tų linksnių suartėjimas, plg.: *manije ira* PsD²⁷ 358 ir *Akiū nēra mannipi* PsD 144 ir kt. *Uždek manije βwiesą* K1M (1685) 72 ir *uždek mufimp wiera* K1M 72; *griekas, kursai manije giwēna* Bt 268 ir *griekas, kursai giwēna manipi* Bt 269.

Kadangi „adesyvas“ (*mūs*)-i(m)p(i) maždaug iki 18 a. pradžios atliko inesyvo funkcijas, tai specifinė inesyvo forma nebuvo reikalinga: ... *paβlawintas wardas*

²³ Pažymėtina, kad, atsiradus *mūsipi*, pasikeitė vienaskaitos ir „daugiskaitos“ priešpastatymo požymiai; vienaskaita „daugiskaitai“ dabar priešpastatoma ne galūnių morfemomis, o skirtingomis leksemomis, o vienaskaitos ir „daugiskaitos“ adesyvas kitoms vienaskaitos ir „daugiskaitos“ formoms, kaip ir pirma, priešpastatomas galūnėmis.

²⁴ Forma *mūsyje*, pateikta LKŽI332 iš Daukšos „Postilės“ p. 519, yra nesusipratimas ir klaidinanti tyrinėtoją. Daukšos „Postilės“ 519 puslapyje *mufiie* pavartota net porą kartų, bet laikyti jos įvardžių „daugiskaitos“ inesyvu neįmanoma, nes ji yra tik veiksmožodžio *mūsyti*, plg. 1. *musiē „privalēti“*, esamojo laiko III asmens forma: ... *ne drin to mufiie but papiktinimai iog iūs W. Die was prāžwelge...* DP519₁₂₋₁₃, *Norint' tad mufiie būt pafauliie papiktinimai...* DP519₂₄. Tokių „inesyvų“ Daukšos „Postilėje“ esama ir daugiau: *Nes' iei teip pažįsta sunus Tewa kaip Tēwas sūnų tadāg mufiie abudu saw būt ligū ir wēl' iei teip sunui pridēra aprēikβt' kam' nōri kaip ir Tēwui tadāg mufiie būt' sunūs ligus Tēwui* DP435₄₉₋₅₂.

²⁵ Senesnis yra vardažodinis inesyvas su *-uose*, t. y. *mūsuose*. Pavyzdžiui, Kleinas savo gramatikoje (žr. K1G 78) pateikia tik *mūsuose, jūsuose*. Raštuose, nors ir labai retai, taip pat vartojama ši forma, plg.: *Jūs ne este fuspáufti mufūse* Bt 313. P. Aruma, matyt, nebus tos formos užtikęs, nes jis rašo, kad „...bey Bythner Lokativ *mēs* und *jūs* überhaupt nicht belegt ist“, žr. *Untersuchungen...*, p. 120.

²⁶ Žr. Ad. Laigonaitė, Pašalio vietininkai dabartinėje lietuvių kalboje, — Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai, Vilnius, 1957, 27.

²⁷ Psalteras Dowido Wokischkai bei lietuwischkai, Karaliaušuje, 1625.

Kristaus jufimp, o jus jéme Bt 356, plg.: ... *iis patis giwéntų muſip ir' męs icmé* ... DP 182₄₄₋₄₅.

Vienaskaitos inesyvas čia irgi yra su *-ipi*, pvz.: *Kas wálgo kuną mano ... manipi pafiliekt ir aß jéme* Bt 168; *Kas pafiliekt manipi ir aß jéme, tas atneþa daug waisaus* Bt 187 ir kt.

Vadinasi, 17 a. šioje tarmėje asmeninių įvardžių inesyvo ir adesyvo opozicija buvo neutralizuota. Todėl tikslingiau būtų kalbėti apie kelis inesyvo variantus arba inesyvą su keliais diferenciniais požymiais, t. y. vie. ines. *-yje* ir *-i(m)pi* ir dgs. ines. *-i(m)pi*. Susidarius tokiai padėčiai, kilo prieštaravimas tarp inesyvo paskirties tapatybės paradigmos viduje ir jo diferencinių požymių (kiti tos pačios paradigmos linksniai turėjo po vieną diferencinį požymį; vieną požymį jau turėjo vardažodžių ir gimininių įvardžių daugiskaitos inesyvas). Todėl vieno „nario“ buvimo būtinybė galėjo sukelti kitą būtinybę – pašalinti jo priešpriešas, t.y. kelis vieno nario diferencinius požymius ir palikti vieną požymį, labiausiai atitinkantį visą (šiuo atveju – inesyvų) sistemą. Suprantama, kad dėl to galėjo išlikti tik *-yje*. Vadinasi, 18 a. pradžioje aptariamoje tarmėje greta (*man*)-*-yje* jau turėjo egzistuoti ir (*mūs*)-*-yje* su pakeista morfema *-yje* vietoj *-i(m)pi*. Raštuose, kur nebėra „adesyvų“, tik (*mūs*)-*-yje* ir tevertojama, plg.: ... *kad muſije czyſtą ſzirdi ißprowitu* MŠK 300 ir ... *kad juſije czyſtą ſzirdi ißprowitu* ... MŠK 23 ir kt.²⁸.

Dar pora pastabų dėl formų (*mūs*)-*impi* atsiradimo. P. Aruma²⁹ mano, kad (*mūs*)-*imp(i)* *-m-* yra įsivestas iš aliatyvo. Raštų duomenys, iškelti paties P. Arumos, rodo ką kita. Juk greta *mūsump* kai kuriuose rašto paminkluose yra ir *mūsip*, plg.: *giwen muſump* MT 14^a ir *muſip* MT XXI₅, 85^a. Taigi *-m-* bus įsivestas iš adesyvo *mūsump*, iškilus būtinybei suvienodinti diferencinius požymius, arba iš gimininių įvardžių adesyvo, pvz.: *wifūſſamp buwa* MT 127, plg.: *dūd Diewę idant ir muſimp wifūſiāmp ... butų ...* DP 22₃₆₋₃₇. Atsiradus „daugiskaitos“ „adesyvams“ su *-imp(i)*, greta išliko formų ir su *-ip(i)*. Vėliau dėl suprantamų priežasčių formų su *-imp(i)* atsirado ir vienaskaitos sistemoje, bet jos retesnės. Tai aiškiai rodo Bytnerio testamentą medžiaga: vienaskaitos formos su *-ipi-* čia dažnesnės už formas su *-impi*, o „daugiskaitos“ atvirkščiai.

²⁸ Jos vartojamos ir kituose 19 a. raštuose: ... *niera muſije Tiesós* EMŠK (Ewangelibkos Mißknygos, Tilžeje, 1856) 499, ... *piktoji Dwafe juſije giwénanti...* EMŠK 63; *Mūsyje toks lūkeſtis yra* TP 1881, 1; ... *prowik muſije tikrąją Pakarnystę* (Rojaus Darželis..., Klaipėdoje, 1898, 42) ir kt.

²⁹ P. Arumaa, *Untersuchungen...*, 175.

ON THE ORIGIN OF THE PERSONAL PRONOUNS *(mūs)-uje* AND *(mūs)-yje*

Summary

In the article the author comes to the conclusion that the „plural“ form of the personal pronoun *(mūs)-uje* in the Lithuanian dialect of East Prussia is as old as that of the adessive *(mūs)-upi*. The forms in question seem to derive from the non-paradigmatic locativ **(mūs)-u*.

The forms of the reflexive pronoun, having the complementary distribution of „plural“ (but having no category of person), are, in some cases, substitutes for personal pronouns. This leads to the conclusion that the adessive *(mūs)-upi* could have been replaced by *(mūs)-ipi*, cf. *savipi*. Similar reasons may have caused the appearance of the inessive *(mūs)-yje* (cf. *savyje*); but its realization, at that time, became impossible as the contrast between the adessive and the inessive was neutralized. (In written records the adessive *(mūs)-i(m)pi* fulfils the function of the inessive).

Only at the beginning of the 18th century when the necessity to unify the distinctive features of the inessive (i.e. to eliminate the contradiction between the identity and distinctive-features of the inessive) arose, was the adessive morpheme *-i(m)p* replaced by *-yje* which fitted best with the whole inessive system.